

COVID 19 PANDEMİSİYLE ZORUNLU ESNEK ÇALIŞMA VE TEKNOLOJİ ELİYLE DENETİM

Songül DEMİREL DEĞİRMENÇİ
Hitit Üniversitesi, Türkiye
songuldemirel@hitit.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0982-0796>

<i>Atf</i>	Demirel Değirmenci, S. (2022). Covid 19 Pandemisiyle Zorunlu Esnek Çalışma ve Teknoloji Eliyle Denetim. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 12 (4), 1140-1151.
------------	--

ÖZ

Yirminci yüzyılda denetim kabul edildiği üzere tüm teknik alanlarda ilerleme kaydedildikçe, çalışanların denetimine de sirayet etmiştir. COVID-19 pandemisi döneminde bazı meslek gruplarının evlerinden bilişim teknolojilerinin desteği ile işlerini yapmaları istenmiştir. Kamuda ve özel sektörde çoğunlukla beyaz yakalı çalışanların yapabileceği birçok iş kolu evden çalışmaya geçmek durumunda kalmıştır. Zorunlu olarak geçilen evden çalışma biçiminde çalışanların fiziksel denetimi yerine, kullanılan teknolojiler vasıtasıyla denetlenmesi yoluna gidilmiştir. Denetim, geçmişte çok eski olmayan yönetim bilimi için vazgeçilmez eylemlerden biridir. İlk olarak denetim, çalışanların daha fazla ürün üretebilmesi adına yapılmış; iş yerlerinde işi bölerek işçinin hızlı çalışması sağlanmak istenmiştir. Sonrasında üretim miktarı, üretim hattı hızlandırılarak kontrol edilmek istenmiş; bununla üretimin miktarı ve doğal olarak çalışanlar denetlenmişlerdir. COVID-19 pandemisi sürecinde evden çalışılırken; çalışanların yaptıkları iş, teknoloji üzerinden denetlenmiş ve denetimle ilgili geçmişte iddia edilen süreç hızlı bir biçimde gerçekleşmiş olmuştur. Çalışanlar teknolojik araçlarını sürekli kontrol etmiş, iş yaşamı özel yaşama ait süreyi kapsar hale gelmiştir. Çalışmanın amacı, evden çalışma sürecinde çalışanların işiyle ilgili çabalarının uzaktan teknolojiyle denetlendiği, bu denetimde iş yaşamı-özel yaşam sınırlarının aşıldığı, işi için harcanan zamanın arttığı ve bütüne bakıldığında iş yüklerinin artmış olduğuna dikkat çekilmektedir. Araştırma, sistematik derleme yöntemini kullanmaktadır. COVID-19 pandemisi sürecinde kurulan evden çalışma alt yapı olanaklarının sürdürülmesi ve benzer durumlarda kullanılması düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışma, teknoloji eliyle denetimin önem kazandığının ve devam edeceğinin tespitini yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Evde Çalışma, Teknoloji.

COMPULSORY TELEWORKING DUE TO COVID 19 PANDEMIC AND TECHNOLOGY-BASED SUPERVISION

ABSTRACT

In the twentieth century, supervision started to increase along with the progress in all technical fields, and this situation also extended to the supervision of employees. During the COVID-19 pandemic, some occupational groups were asked to perform their jobs with the assistance of information technologies. Many lines of work that can be mostly done by white-collar employees in the public and private sector were forced to switch to teleworking. In the form of teleworking, which is switched to by necessity, it is preferred to supervise the employees through the technologies used, instead of performing physical supervision on the employees. Supervision is one of the indispensable actions for the management science, whose history is not so old. First of all, the supervision was applied so that the employees could produce more products, and it was intended to ensure that the employees could

work quickly by dividing the labor in the workplaces. Afterwards, it was desired to control the amount of production by speeding up the production line, which led to the supervision of the amount of production and naturally the employees. The work done by employees was supervised through technology while teleworking during the pandemic process, and the process claimed in the past regarding the supervision was realized quickly. Employees were forced to constantly check their technological tools, and business life started to encompass the time allocated to private life. The objective of the study is to draw attention to the fact that during the teleworking process, the efforts of the employees regarding their work are controlled by remote technology, the boundaries of work-private life are exceeded, the time spent for work has increased, and the workload has scaled up on the whole. In the study, the systematic review method was adopted. It is considered that the infrastructure facilities of teleworking established during the COVID-19 pandemic process will be continued and used in similar situations. For this reason, this study determines that control by technology has gained importance and will continue.

Keywords: *Supervision, Teleworking, Technology.*

GİRİŞ

Çalışma eyleminin insanlığın varoluşuyla başladığı düşünülebilir. Yapılan çalışma eylemi öncesinde, süresinde ve sonrasında çalışan bireyin kendisi dâhil kim ya da kimler için nasıl bir anlam taşıdığı incelenmeye başlanalı çokta uzun bir zaman olmamıştır. Yirminci yüzyıla kadar hayatını emeğini satarak idame ettirmek aşağılayıcı bir durum olmuştur. Çalışmanın yüceltilmesi İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, kapitalizmi insanileştirmek için yumuşatmanın aracı olan Keynesyen ekonomi politikalarıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra çalışma kavramı yoksullukla eş bir kavram olmaktan uzaklaşmaya doğru gitmiştir (Bozkurt & Dolgun, 2020: 185).

Günümüzde ise çalışma, birçok yönüyle değerlendirilebilmektedir. Örneğin kavrama yalnızca insanların hayatını idame ettirebilmek için bir araç olduğu gözüyle bakılmamaktadır. İnsanın birçok bakımdan bireysel tatminlerinin merkezinde iş yaşamı bulunduğu bilinmektedir (Bozkurt & Dolgun, 2020: 178-179). Dolayısıyla iş yerinde yaşayabileceğimiz olumsuzlukların özel yaşamımızı olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilme gücü bulunmaktadır.

2020 yılının ilk aylarından itibaren ülkemizin de etkilendiği COVID-19 pandemisinden dolayı birçok iş yeri evden çalışmaya başlamıştır. Bu işyerleri arasında internet aracılığıyla uzaktan eğitime geçen üniversitelerde bulunmaktadır. Ülkemiz genelinde kamu ve özel tüm kurumlarda evden çalışılabilmesi mümkün işler evlerden yürütülmeye başlanmıştır. COVID-19 pandemisinin yayılım hızı süreci hızlandırmış ve birçok eksik parça ile doğrudan çalışmaya başlanmıştır.

Çalışmada evden çalışmada yaşanan sorunlara değinilerek, hali hazırda devam eden ve ilerleyen yıllarda benzer biçimde pandemiler yaşanması halinde geçilmesi düşünülen bu çalışma biçiminde bazı önlemler alınmasına dikkat çekmektedir. Bu anlamda yapılacak yasal düzenlemeler çalışanlar için zaruriyet arz etmektedir. Diğer yandan kapitalist üretim sürecinin, COVID-19 pandemisi sürecinde işin denetlenmesi adına, çalışanlar üzerinde teknoloji yoluyla denetimin hızlandığı ve yaygınlaştığını göstermektedir. Kuramsal anlamda 1980'lerden başlayarak tartışılan, toplumun izlendiği iddialarını, yaşanan süreç itibarıyla doğruluğu olduğunu ortaya koymaktadır. Pandemi sürecinin bu yansımaları, ilgili literatür taraması ve COVID-19 pandemisi sürecinde yapılmış akademik araştırmalardan sistematik derleme yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

ÇALIŞMA NEDİR? NE DEĞİLDİR?

Çalışma eyleminin, eski Yunan ve Roma' da acı çekmek ve yorgunluk anlamında bir olumsuzluk (Lordoğlu & Özkaplan, 2007: 1), Kant' a göre bir gereklilik ve Berger'e göre bireyin var olduğunun bir kanıtıdır (Berger, 1961: 212-214). Giddens çalışmayı, iş ya da meslek olarak tanımlamakta ve ekonominin temeli olarak görmektedir (Giddens, 2012: 792). Bireyler ihtiyaçlarını giderebilmek için

dâhil oldukları sürece, zihinsel ve fiziksel çaba sarf ederek vazifelerini gerçekleştirmektedirler (Giddens, 2012: 836). Arendt'e göre çalışma insanların dünyaya karşı verdikleri sürekli bir mücadele halidir. Sürekli tüketilen bu bedensel faaliyetin bu nedenle tekrarlanması gerekmekte olup; tekrar etme zorunluluğu ise çalışma eyleminin acımasız tarafıdır (1994: 140-141). Sanayi devriminde buharın kullanımı ve post modern toplumda teknolojinin kullanımıyla beraber gelen bilgi devrimi çalışma biçimini hayli değiştiren iki etmen olmuştur (Tüfekçi, 2011: 79-83). Çalışma bireylerin ruhsal yapılarının ve günlük faaliyet döngüsünde başlıca inşa edici etkidir. Çalışma karşılığında elde edilen para, yapılan etkinliğin düzeyi, yaşamda sürekli yapılan işlerde meydana getirdiği değişiklik, zamansal yapıyı planlaması, kurulan toplumsal temaslar ve sağladığı toplumsal kimlik sağlamaktadır (Giddens, 2012: 827). Çalışma günümüzde yaşamın tek ana merkezi haline gelmiştir. Z. Bauman'a göre yapılmasına izin verilen tek faaliyet çalışmadır. Çalışma yaşamı, aileyi, toplumsal yaşamı ve mülkiyeti belirleyici bir konumdadır. Bireyin aktif çalışma hayatı süresince yürüttüğü işi ve sahip olduğu mesleği, kişiye statü ve öz saygı kazandırmaktadır. Kişiye kim olduğu sorusuna verilen cevap işiyle ilişkilendirilmektedir (Lordoğlu & Özkaplan, 2007: 6-7). Her bireye her döneme göre farklı anlamlara gelebilecek olan kavram, çalışmayı değiştiren ve etkileyen teknoloji, eğitim, iletişim gibi gelişmeler oldukça üzerinde durulur bir kavram olmuştur. Çalışanlar için işten elde edilen gelir kadar güvenlik ve iyi çalışma koşulları da önemli olmaya başlamıştır (Keser, 2009). Çalışma hayatı insanların hayatlarının merkezinde yer alan eylemlerden biridir. Bireyler toplumdaki yerlerini elde ettikleri çalışma hayatları ile sosyal ve ruhsal olarak doyum elde edebilmektedirler. Çalışma bireye farklı faydalar sağlayan bir araç olma özelliğini de taşımaktadır. Hayatın ev yaşamı dışında en çok tatmin alanı olan ikinci merkezidir (Samsun, 2017: 160-164). İnsanlar işlerinden elde ettikleri iyi ya da kötü her türlü etkiyi özel yaşamlarına, özel yaşamlarından elde ettiklerini ise kuşkusuz iş yaşamlarına taşıyabilmektedirler (Dikmen, 1995: 115-116). İnsanlar işleri dışında kalan zamanlarını uyuyarak, yemek yiyerek, ev işlerini (yemek yapmak, temizlik yapmak, ütü yapmak) yaparak vb. geçirmektedirler. Sayılan faaliyetler dışında her birey, tekrar işe gelinceye kadar bir de, şey yaparak ya da yapmayarak dinlenmektedirler. Bu seçimlik zamanları onlar için boş zamanlarıdır.

Elias, boş zamanı insanların amaçlarına ulaşmalarında, olaylar süresince buldukları yerin farkında olarak ve çeşitli vazifeleri yapabilmeleri için ayrılmış süre olarak tanımlamaktadır. Yapılacak işlerin sayısı ve miktarı arttıkça zamana karşı hassasiyette artmıştır. Zamanı ölçmek için kullanılan araçlar ile toplumun yarattığı dış baskı nedeniyle insanlar, durumu zaman içerisinde içselleştirmişlerdir. Yaptıkları faaliyet ve eylemleri belirledikleri zaman ile sınırlayarak kısıtlar duruma gelmişlerdir (2000: 45-46). Lafargue, birçok farklı kaynaklar (din, toplum, ekonomi) tarafından meşrulaştırılan çalışmayı eleştirerek tembellik ve boş zamanın bir hak olduğunu savunmaktadır (Lafargue, 2000: 11). On dokuzuncu yüzyılın sonunda çalışma süreleri on yedi saattir. Bu dönemde yazdığı kitabında çalışma sürelerinin 3 saate kadar azaltılmasını istemektedir (Lafargue, 2000: 24). Yoksulların çalışma süresinin azaltılmasının zenginlerce olumsuz karşılandığını ifade eden Russell çalışma süresinin azaltılmasıyla elde edilecek faydanın uygarlık ve refah olduğunu ifade etmektedir (Russell, 1990: 14-15). Çalışmadan arta kalabilen boş zaman, kapitalizm için ise; tüketim anlamına gelmektedir. Basit bir denklemle tüketilmeden, üretim mümkün olamayacaktır (Aytaç, 2006: 50). O halde insanların yaşayabilmesi, çalışması, üretmesi ve tüketmesi birbirine bağlı bir sistemin herhangi biri olmaksızın yürüyemeyeceği çarklarıdır. Sistemin adı ise kapitalizmdir.

Neoliberalizm, COVID-19 Pandemisi ve Evden Çalışma

1972 sonrası kültürel, politik ve ekonomik faaliyetlerde köklü değişimler olmaktadır. Sermaye birikiminde esnek tarzların ortaya çıkışının nedeni post-kapitalist hatta post-endüstriyel değişikliklerden kaynaklanmaktadır (Harvey, 1997: 7). Kapitalizmin temelinde, sermayenin birikim ve örgütlenme biçimi yatmaktadır. Bu zemin üzerinde cereyan eden endüstriyel üretimde meydana gelen değişiklikler kavramın kendisine karşılık gelmektedir. Son otuz yılın itici faktörleri, iletişim, ulaşım ve teknolojiye gelişmeler olup; bu durum sermayeye esneklik ve küresel ölçekte hareketlilik kabiliyeti kazandırmıştır (Samsun, 2017). Üretimin endüstriye dayalı biçiminden, enformasyon ekonomisine dayalı bir biçime geçiliyor olması yeni bir küreselleşme sürecinin başlangıcı kabul edilmektedir

(Harvey, 2008: 84-85). Üretimin değişmesi, çalışanlardan beklenen niteliklerinde değişmesi zorunluluğunu getirmekteydi.

Neoliberalizm, emeğin niteliğinde değişimleri zorunlu kılmış, meslek gruplarından biri olan profesyonellerin istihdam oranlarının içerisinde artmasına neden olmuştur. Tam zamanlı ve sürekli çalışanlar yerine geçici ve kısmi zamanlı çalışanlar artmıştır. Güvencesiz çalışma ve kayıtdışı istihdamda artış olmuştur (Emirgil, 2010). Dünya genelinde son yüzyılda her geçen gün çalışma süresi azalmış ancak ülkeler arası çalışma süresindeki farklar artmıştır. Bu sürelerin azalması yanında tam zamanlı çalışanların toplam çalışanlar arasındaki oranı her geçen gün azalmış, yerini esnek bir çalışma takvimine göre çalışanlara doğru bırakmıştır. Teknoloji daha az çalışmayı sağlar ancak; çalışma süresi ve takvimi üzerinde belirsizlik etkisi yaratır. Gidişat çalışma vaktinin geleneksel merkezi olma durumunu yitirebileceğini göstermektedir (Castells, 2008: 586). Çalışmanın yere ve zamana bağlı olmaksızın, yaşamımızın diğer alanlarını kapsayabileceğinin ipuçlarını vermektedir. En yakın ve yanımızda bulunan telefon, çaktığı sürece her yer çalışanlar için bir işyeri niteliğinde olabilecektir.

Çalışanın ulaşılabilir olmasını sağlayan teknoloji aracılığıyla iş görenlerin sayısının artacağı beklenmektedir. Avrupa ülkeleriyle kıyaslanarak, esnek çalışmayla istihdam edilen kişi sayısı arttıkça nüfusun istihdam edilenlerin sayısının arttırılacağı düşünülmektedir. Bu nedenle yasal altyapının tamamlanarak işgücünün sürekli işyeri değişiminin sağlanması istenmektedir (Doğru, 2015: 128). Esnek çalışma biçiminde istihdam edilenlerin oranının her geçen gün arttığı iki binli yılların başında Gorz tarafından tespit edilmişti (Gorz, 2001: 72). Bu çalışma sistemi, tüm dünyayı saran COVID-19 pandemisi ile birlikte artış göstermiştir. İşletmeler çalışma zamanını her geçen gün azaltmışlardır. İşverenler çalışma için ayrılan zamanı azaltırken, işçinin birkaç gün ya da birkaç saat kendisine ihtiyaç duyulacağı zamanı bekleyerek geçirdiği zamanın ücreti verilmektedir. Böylelikle işçinin yaşamının tümü üzerinde ve kapsayıcı biçimde bir denetim gerçekleştirilmiş olmaktadır (Gorz, 2001: 128-129). İşyerinin çalışana ihtiyacı vardır ancak çalışanın yalnızca çalışmaya ihtiyacı yoktur. İnsan biyolojik, sosyal ve psikolojik bir varlıktır. Geri kalan yaşamsal faaliyetlerine de zaman ayırmak durumundadır. Aksi halde çalışanın gereğince işini yapabilmesi de güçleşecektir.

Gorz, neoliberal küreselleşme döneminde Marksizm'in tanımladığı şekliyle bir proletaryanın yerini artık yeni bir proletarya grubunun aldığı ifade etmiştir. Bu grubun içerisinde toplumun tüm dışlanmış kesimleri bulunmaktadır. Buna göre; yeni proleterler güvencesiz çalışanları, esnek çalışma biçimleriyle çalışanlar, yoksullar, yeteneklerine ve becerilerine uygun işlerde çalışmayanlar olmak üzere geniş bir nüfusu oluşturmaktadır (Güler, 2018: 183). Gorz, post-endüstriyel zamanda işgücü piyasasının daralması ile artık yükseköğrenim görmüş olanların bu eğitime ihtiyaç duyulmayan işlerde çalışacaklarını ve yeni proletaryayı oluşturacaklarını iddia etmiştir (2011: 65). Esnek çalışmanın farklı tanımları yapılabilir. Bunlardan biri de iş için ayrılan zamanın esneklediği COVID-19 pandemisi döneminde olmuştur.

COVID-19 pandemisi başladığında tüm dünyada “stay at home-evde kal” çağrıları yapılmıştır. Evinde kalarak, kalabalıklardan ve hastalıktan kendini koruyabilecek insanlara yeni üretim ve tüketim çözümleri bulunmuştur. Bu çözümlerden biri de evden çalışabilme esnekliğinin getirilmesidir (Genç vd., 2020: 136). Teknolojinin gelişmesiyle, sanayileşme sonrası evden ise yerine doğru olan geçiş, işyerinden eve doğru bir değişim sergilemekteydi. Ev dışında yapılan düzenli bir iş, evde yapılan bir işe dönüşmüştü. COVID-19 pandemisi bu süreci hızlandırmış oldu. Daha çok yüksek gelirli işler eve taşınarak evler, işyeri örgütlenmesinin bir birimi haline gelmişlerdir (Sancak, 2021: 77). Hastalığın insan hareketliliği ile artması, her düzeyde eğitim alan ve eğitim verenlerin evlerinde devam etmesini zorunlu hale getirmiştir.

Ülkemizde okulların kapatılması kararının ardından Yükseköğretim Kurumu uzaktan eğitimle çalışılabilirliği yeni teknolojik alt yapı sistemleri kurmuştur. Kayıtlı öğrenci ve akademisyenlerin buradan derslerini takip etmeleri istenmiştir. Uzaktan eğitimle verilen dersler, tez savunmaları,

seminer sunumları, sınavları vb. kayıt altına alınarak denetlenmeye çalışılmıştır (Yükseköğretim Kurumu, 23.07.2022). Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Bilişim Ağı ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ile beraber uzaktan eğitim faaliyetlerini yürütmüştür. Hızlı bir biçimde verilen karar sonrası, yaşanan sıkıntı ve yürütülen süreçteki eksiklerin saptanması gelecek benzer uygulamalar için alt yapı oluşturacaktır (Alper, 2020: 47).

COVID-19 VE EVDEN ÇALIŞMA

Methodoloji ve Bulgular

Araştırmada ulusal alan yazında sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Bunun için esnek çalışma, kapitalizm ve çalışmanın denetimiyle ilgili literatüre erişilmiştir. Ardından “yök tez tarama”, “google scholar” ve “dergipark” altyapısında COVID-19 kelimesi geçen akademik araştırmalara ulaşılarak, konuyla ilgili olanlardan faydalanılmıştır. Bu çalışmalar COVID-19 pandemisinin başladığı 2020 yılından günümüze kadar yayınlanmış olanlardır. Çalışmanın amacı, COVID-19 pandemi sürecinde teknoloji aracılığıyla çalışanların denetlendiğini ortaya koymaktır. İncelenen araştırmalarda, çalışmanın iddiasını destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Teknoloji ve Denetim

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi hem küreselleşmenin sonucu hem de sebeplerinden biridir. Castells'in “küresel ağ etkisi” adını verdiği durum, ülkelerin enstrümantal bir enformasyon ağının bulunduğu, fiziki sınırların anlamsızlaştığı, dünyanın ortak pazara dönüştüğünü tanımlamaktadır. Tüm bu döngünün oluşmasına zemin hazırlayan şey olan iletişim, gözetlenme ihtiyacı duyulan bir araca dönüşmüştür. Küresel gözetim, kapitalist ekonominin yeniden yapılandırılabilmesinin temel uğrak noktasıdır. Müşteri verilerini artırmak ve verileri çeşitlendirmek için nitelikli çalışmalar yapılmaktadır (Günaydın, 2014: 5-6). Micheal Foucault'nun “Panoptikon” ve George Orwell'in “Büyük Birader” metaforları dürbününde modern gözetim faaliyetleri süreci, küresel gözetime doğru evrilmiştir. Ball ve Webster için gözetimin tanımı; insan, süreç ve kurumlar hakkındaki bilgilerin sınıflandırılması, gözlemlenmesi ve kayıt edilmesinden teşekkül etmektedir. Bu nedenle bilgiler toplanmalı, depolanmalı ve değerlendirilmelidir. Bundan da ötesi, ulaşılan bilgiler aktarılmalıdır (Ball & Webster, 2003: 1). Manuel Castell bilgiyi, “mantıklı bir yargı ya da deneysel bir sonuç sunan, başkalarına sistemli bir biçimde iletişim aracıyla aktarılan olgulara ya da düşüncelere ilişkin örgütlü ifadeler dizisi” biçiminde tanımlamıştır (Castells, 2008: 20). O halde gözetlemekle ya da denetimle ele geçen tüm veriler aslında dahil oldukları örgütlü ve kendisinden daha anlamlı bir bütüne aittirler.

Kapitalizm öncesi işgücünün denetimi çoğunlukla kişinin kendi kendini denetlediği bir faaliyet olmuş, kapitalizm sonrasında ise başkasının denetimine geçmiştir. İşgücü başta olmak üzere, ürün miktarı, kalite ve elde edilen hasılat denetlenmiştir. Kapitalizm öncesi emek veren zanaatkar ürettiği ürünü denetlemekteydi. Organizasyonel değişikliklerle sürece hâkimiyeti artmış olan sermaye sahiplerinin denetlemesini getirmiştir. Bu bağımlılığa teknolojinin de eklenmesiyle artık çalışma daha sıkı bir biçimde denetlenir olmuştur. Teknik araçların çeşitlenmesi ve özelliklerinin artması çalışanları makinenin ya da yaptığı işin kölesi durumuna getirmiştir. Çalışanların ürettiği ürüne ve kendine her geçen gün yabancılaşmasına neden olmaktadır. Teknoloji destekli işler kısa sürede ve yoğun biçimde çalışmayı gerektirmektedirler (Lordoğlu & Özkaplan, 2007: 30). Teknoloji aracılığıyla üretimin niteliği ve niceliğinin kontrolü maksadıyla çalışan denetlenmektedir. Çalışanın kapitalizmin kontrolünde olmasının yolu; bütün dürtü, duygu ve yaratıcı güçlerinin sermayenin koyduğu hedef yönünde kullanılması gerekmektedir. Burada çalışanların, arasındaki dayanışmanın etkin fayda için kontrol edilmesi, teknolojinin ihtiyaç duyduğu yönde kişinin yetiştirilmesi ve işin rutinine ayak uydurması beklenmektedir. Düzenlenen faaliyetler boyunca işe kapanması, fiziksel ritmini ve isteklerin dizginlenmesi, emeğin yoğunluğunun istendiği süre boyunca kullanabilecek bir toplumsal yaşamın sağlanması, işe göre farklı iş bölümü türleri geliştirebilmesi, otoriteye karşı duyarlı ve uysal bir halde olması gerekmektedir (Harvey, 2008: 132). Çalışan üzerindeki denetim yalnızca iş yeri ile sınırlı kalmamaktadır. İşçinin kapitalist topluma entegrasyonunun sağlanması için eğitim, çalışma

etiği, şirkete bağlılık vb. toplumsal duygular ve çalışma yaşamıyla kimlik arayışı, bireysel inisiyatif alabilme vb psikolojik eğilimler üzerinde de bir denetim söz konusudur. Sayılan alanların her biri kendi başına birey üzerinde etkili olmaktadır (Harvey, 1997: 146). Çalışanların denetlenmesi bugüne özgü bir eylem değildir.

Edwards, sermaye ilişkileri gözüyle bakarak; tarihi süreç içerisinde farklı denetim biçimlerinin olduğunu iddia etmiştir. Edwards'a göre sırayla bu dönemler; 19. yüzyılın başlangıcından itibaren basit ve doğrudan denetim yerini, 20. yüzyıl ile beraber yeni bir biçime bırakmıştır. Taylorizm ile beraber teknik denetim; İkinci Dünya Savaşı sonrasında bürokratik denetim ve diğerleri izlemiştir (Edward, 1979: 1073-1075). İlk kontrol biçimi montaj hattıyla beraber, üretimin hızını arttırarak yapılan teknik kontroldür. İkincisi tarımdan kopan halk topluluklarının üretimi büyük merkezi yerler etrafında yapmalarıyla beraber zorunlu hale gelen bürokratik denetim biçimidir. Üçüncü sırada gelen ideolojik denetimin içerisinde baskının ve rızanın birlikte olduğu bir karmaşık süreç bulunmaktadır (Çağlayan & Bayrakçı, 2016: 267-269). Lyon gözetimin iki yüzünde hem koruyucu hem kontrol edici olarak iki yönüne işaret eder (2006: 17). Korumak neden olarak gösterilerek, gözetleme meşru zemine oturtulmaya çalışılmaktadır. Örneğin güvenlik, bankacılık, fast-food ve satış görevliliği vb. meslekleri yapanlar; bedenleri zihinleri, duygulanımları (ses, gülümseme) dâhil olmak üzere tüm bedenleriyle denetlenmektedirler (Yücesan Özdemir, 2010: 44-48). Denetlenen emek sahiplerinin iş güvencesinin olmaması, uzun çalışma saatleri ve düşük düzeyde ücret almaları denetimi baskıya dönüştürebilecektir.

Zygmunt Bauman'ın "Bahçe Kültürü" yaklaşımında; modern dönemdeki totaliter eğilimli devlet biçimlerinin yabani otları çapalayarak düzene soktuğu kendi doğasına bırakmaksızın, doğru olduğuna inandığı bir toplum mühendisliği inşasına giriştiğini iddia etmiştir (Bauman, 2003). Bauman'ın yaşadığı dönemde ve belki günümüzde de bu durum devam etmekte; denetimin aynılaştırdığı her ne ise bununla bir estetik düzene kavuşulduğuna inanılmaktadır. Denetlemek, çalışanlarla ilgili bilgi sahibi yapmaktadır. Bu ise, iktidarın pekiştirilmesinin zeminini hazırlamaktadır. Foucault'a göre iktidar ile bilgi arasında karşılıklı organik bir bağ mevcuttur. Bilgi, iktidarı ele geçirmenin ve sürdürmenin aracılığı yapmaktadır (Foucault, 2003: 35-36). Bauman ise bilgi ile iktidar arasında tek yönlü bir ilişki olduğu iddiasındadır. İktidara sahip olanlar kamu yararının hangi insan davranışlarıyla sağlanacağını bulabilirlerse, bu davranışların kalıcılığının güvencesini de sağlayabileceklerdi. Her iki halde belli bilgileri ele geçirmekle mümkün olabilecekti. Bilgi iktidara meşruiyet ve etkililik kazandırabilecekti (Bauman, 1996: 62).

Günümüzde teknolojinin (çip, telekomünikasyon, telefon, kameralar vb) gelişmesi ve kullanımının yaygınlaşmasıyla insanlar daha yakından izlenebilmektedir. İnsanlar çoğunlukla bu bilgilerin ne olduğunu, kimlerin kullandığını, ne zaman ve hangi işler için kullanıldığını araştırmamaktadırlar. Çoğunlukla bunun için vakitleri bulunmamakta ve ellerinde bulunan imkânlar yetersiz kalmaktadır. İlerleyen yıllarda bu bilgilere sahip olanlar onları yönlendirebilmekte ve ilerideki tercihlerinde yol gösterebilmektedirler. Çoğu zaman farkında olmadığı bu durum nedeniyle birey, iktidar odaklarının bilinçli ve kendine yönelik bir etki alanı içerisinde kalır (Wood, 2006). Yaşadığımız döneme, "Risk Toplumu" dönemi adını veren Beck bu dönemde teknolojinin gelişmesi ve hızlanmasıyla bazı kararlar üzerinde çok düşünülmeden kararlar alındığını; bunun ise çeşitli tehdit ve tehlikeleri beraberinde getirdiğini yazmaktadır. İnsan yeterli bilgiye sahip olarak kararlar vermelidir. Diğer yandan fazla bilginin kimin elinde olduğu da önemlidir; nitekim yanlış kararlar alınarak belirsizlikler üretilebilecektir. Dolayısıyla bilinçsizlik ve bilgisizlik yeni riskler ortaya çıkarabilecektir (Adam vd., 2000; Beck, 1992: 31). O halde bilgi sahibi olarak doğru kararlar alınabilecektir.

Petersen birçok araçla gözetlendiğimiz iddiasındadır: testler, kimlik çipleri, sınır geçiş kamerası, otoyol kamerası, otoyol monitörleri, ATM'ler, kayıt yapan ve taşınabilen diğer araçlar (2007). Gözetleme, bir kimseyi veya bir şeyi izleyerek kaydetmek ve muhafaza etmektir. Tek başına bilginin bir anlamı yoktur ancak başka bilgilerle anlamlı hale gelebilecektir. Bilgi elde edilerek bazı şeyler ve bazı kimseler için saklanabilecektir. Saklanan bilgiler ekonomik ve sosyal kıyaslamalar için ya da

başka pek şey için kullanılabilir (Petersen, 2007: 10). Çalışanların belirli bir zamanda ve belirli bir mekânda bulunarak çeşitli eylemler sergilemeleriyle oluşan çalışmanın denetim yöntemleri değişmiş ve değişecektir. Örgütler akla dayalı örgüt biçimini farklı hegemonya araçlarıyla desteklemeleri halinde; işyerleri disiplinin hâkim olduğu yerler olabileceklerdir. Bu uygulamaların bir adım ötesi rıza alınmaksızın tepeden kontrolcü bir bakış açısıyla (bir nevi panoptik) kullanıma doğru gidebilecektir (Man, 2015: 45). Bu bağlamda Steven's bütün sanal ortamların terör ve yıkıcı güçlerden dolayı, güvenlik için yoğun bir gözetleme ve izlem alanı olduğunu iddia etmektedir (Steven, 2014: 247). Evden çalışma döneminde kullanılan araçlardan başlıcası internete bağlı geliştirilen uygulamalar olmuştur. Hızlıca geçilen bu dijital zorunluluk iş yapma biçimini kolaylaştırırken zorunlu olarak kullanılıyor olması, dijital diktatörlüğe doğru evrilebileceği konusunda uyarılar yapılmaktadır (Tarhan, 2021: 19). Nitekim yapılan alan araştırmalarının bir tanesinde COVID-19 pandemisinde yöneticilerin, zaman sınırı olmaksızın çalışanlara ulaşmak istediğini göstermektedir (Elçi vd., 2022: 104).

Çalışma Yaşamı ve Çalışma Zamanı Sınırlarının Kalkması

COVID-19 pandemisi döneminde Castells'in teorisinde iddia ettiği işletme türü olan küresel ekonomiye hızlıca ayak uyduran, hızlı değişikliklere karşı araçlarını da değiştirebilecek esnekliğe sahip, yenilikçi ve yenilik yapabilme becerisi olanlar başarılı olmuşlardır (Castells, 2008: 237). COVID-19 pandemisi sonrası iş yaşamında yarı zamanlı çalışma, bilişim teknolojilerinin kullanımının artması ve hızla otomasyona geçiş yaşanabilecektir (THINCKTECH, 2022).

COVID-19 pandemisi döneminde çalışanların bir bölümü teknolojinin desteğiyle evden çalışabilmişlerdir. İşyerlerinde bulunan amirler, çalışanları yalnızca kendilerine verilen yetkilerle bilişim teknolojileri üzerinden denetlemişlerdir. Birçok üniversite, zorunlu ve hızlı bir biçimde dâhil olduğu uzaktan eğitimde deneyim biriktirmiş ve alt yapıya dair çalışmaları itibarıyla zorunlu bir yatırımda bulunmuşlardır (Bilginöglü, 2021: 1125). Evden çalışma sistemi alışılmadık dışındadır. Bu süreçte çalışanlar ve yaptıkları işlerle ilgili farklı konularda birçok araştırma yapılmıştır. Özçelik' in bir kamu çağrı merkezinde yaptığı araştırmada, evden çalışma sürecinde iş yerinin herhangi bir kaybı olmaksızın işlerin sürdürüldüğünü, çalışanların ise aile, çevre ve kendilerine daha fazla zaman ayırabildikleri sonucuna ulaşmıştır (Özçelik, 2021). Çalışanlar, evden çalışınca ısınma, yemek, aydınlatma, internet, bilgisayar, telefon vb. alt yapı ve gündelik ihtiyaçlarını çoğunlukla kendi cebinden karşılamak zorunda kalmıştır. Başka bir araştırmaya göre; evden çalışma özel yaşama daha çok zaman ayrıldığı, masrafların arttığı ve bireysel ihtiyaçların karşılanmasının kolaylaştığı bir süreç olmamıştır. İş yükü en çok artan kesim evli kadınlar olmuştur. Çocuk sahibi olanların olmayanlara kıyasla dikkatlerini toplayamadıkları ve işlerini yetiştiremedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma süresinin arttığı ancak iş yerlerine dönmek istemediklerini ve pandemi sonrası imkân tanınması halinde evden çalışmayı istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların %29'u iş-özel yaşam dengesini kurabilmenin kendi kontrolünde olmadığını belirtmiştir (İnkam, 2020: 9-13). COVID-19 pandemisi sonrası evden çalışma maliyetinin az olduğunu fark eden işverenlerin, durumu devam ettirmek için bazı girişimlerde buldukları bilinmektedir (Omay, 2000: 8).

COVID-19 pandemisinin başlattığı zorunlu evden çalışma deneyimi gelecekte de benzer durumlar için kullanılabilir. Yaşanılan dönemde uygulanan yöntemlerin olumsuzluklarının giderilerek birer kazanım olarak ilerleyen yıllara aktarılması önerilmektedir (Bilginöglü, 2021: 1125). Çalışma hayatında üretimin biçimi, yeri ve zamanı COVID-19 pandemisiyle değişmiştir. Evden çalışmanın kısmen de olsa sürdürülmesi ve teknolojinin kullanımı arttıkça çalışanlardan beklenen yetkinlikleri farklılaştırmıştır. COVID-19 pandemisi nedeniyle yapılan çalışma biçiminin ilerleyen yıllarda da mekânla ve zamanla sınırlı tutulmayacak biçimde ilerleyebileceği düşünülmektedir (Yuyucu, 2019: 96).

ILO, evden çalışılan dönemde işe gitmek ve gelmek için ayrılan zamandan tasarruf sağladığı; ancak evde işe ayrılan sürenin (%38), iş yükünün arttığı, hafta sonu ya da akşamları çalışıldığı tespitini

yapmıştır. Evden çalışanların dörtte biri serbest zamanlarını da iş yaparak harcadığını ifade etmişlerdir (ILO, 2020). Akbaş Tuna ve Türkmendağ yaptıkları çalışmada iş yükünün arttığı, çalışma saatlerinin uzadığı, çocuklu evlerde zorlanıldığı, iş disiplininin azaldığı ve bilgi teknolojilerinin alt yapı ihtiyacı doğurduğuna ulaşılmıştır (2020: 3246). Örneğin çağrı merkezi çalışanları zamanı belirli olmaksızın üstleri tarafından daha fazla çalışmaları beklenmiş ve daha fazla denetlenmişlerdir (Köse & Güllüpinar, 2022: 162-163).

COVID-19 pandemisinin, “insanların toplu bir biçimde korkmaları için ideal bir zemin” sunduğu söylenebilir. Hükümetler bu zemin üzerinde kendi ürettikleri güvenlik endişesini araçsallaştırarak, özgürlükleri kısıtlayan uygulamaları kabul ettirmekte zorlanmamaktadırlar (Agamben, 2020). Ancak burada önemli olan şudur ki; bahsi geçen denetimin özel yaşam alanını işgal etmemesi gerekliliğidir. İşverenin denetim yetkisine hak vermekle beraber, çalışanın özel yaşam alanı korunmalıdır (Baycık vd., 2021: 1721). İşyerleri yaptıkları denetimin bu sınırı aşmaması gerektiğinin bilincinde olmalıdır. COVID-19 pandemisinde de benzer bir durum yaşanmıştır. Evden çalışan insanlar sürekli ulaşılabilir olmak zorunluluğuyla yönetim tarafından boş zamanları işleştirilmiştir. COVID-19 pandemisi döneminde üniversitelerin hibrit online eğitime geçmeleriyle birlikte kurumsal yönetim ilkelerinin sağlanıp sağlanmadığının tespitinin yapılmasının kolaylaştığı ifade edilmektedir. Online eğitime geçişle elde bulunan olanakların devamı önerilmektedir. Bunun yanında üniversitede fiziksel olarak bulunmaksızın, ders ile ilgili bilgileri interneti kullanarak erişip dersi ve ders sorumlusunu denetleme imkânı bulunduğu ifade edilmektedir (Toprak vd., 2020: 234-235). Kadın akademisyenlere yapılan bir araştırmada evden çalıştıkları süre zarfında sürekli iletişim araçlarını kontrol etmek durumunda kaldıklarını ve teknolojiyi kullanarak yaptıkları iş yüklerinin arttığı bulunmuştur (Elmas Atay & Gerçek, 2021: 231-232). İşverenlerin iş hacminde yaşanan bunalım çözmek için çalışanları daha sık denetledikleri ve teknoloji yoluyla mobingin arttığına dair tespitler bulunmaktadır. Tüm gün online olunması, mesajların hızlıca okunarak geri dönüş sağlanması, sosyal medya hesaplarının iş yeri için kullanılması ve tatil günlerinde iş istenmiştir. Sürekli iletişimde kalma ve çalışma halinde bulunma, iş-yaşam dengesini ve kişinin kendi ailesiyle sıkıntılar ortaya çıkmasına neden olmuştur (Yıldırımalp & Tur, 2021: 183-184). Başol ve Çömlekçi'nin çalışmasında evden çalışma; planlı ve düzenli olması, ihtiyaç duyulan alt yapının sağlandığı, iş yükünün artmadığı, eğitim seviyesinin yükseldiği, aile ve özel yaşama zaman bırakıldığı takdirde tercih edilebileceğine ulaşılmıştır (2021: 755).

SONUÇ

Ülkemizde 2020 yılı COVID-19 pandemi sürecinin başlarında, uzaktan teknoloji desteğiyle yapılabilecek olan işler tespit edilmiş; zorunlu ve hızlı bir biçimde birçok çalışan evden çalışmaya başlamıştır. Evden çalışmaya başlayanlar işlerini çoğunlukla teknoloji destekli bir biçimde yürütmüşlerdir. Süreçle beraber işverenler çalışanlar üzerindeki fiziki denetimlerini kaybetmiş; yerini teknoloji üzerinden bir denetleme biçimi almıştır.

Günümüz enformasyon çağında, toplum birçok teknolojik alt yapı ve araçlarla zaten gözetlenmekteydi. Sistematik derleme sonucunda ulaşılan araştırmalar gösteriyor ki; evden çalışma biçimiyle bu alanın içerisine bir de çalışmanın denetlenmesi üzerinden özel yaşam alanı eklenmiştir. Teknoloji ise, bu iş için araçsal bir nitelik kazanmıştır. Çalışma zamanı ve boş zaman, özel yaşam ve iş yaşamı evden çalışma döneminde birbiriyle iç içe bir hal almıştır. Çalışanların işi bekleyerek geçirdikleri ya da mesai saatleri dışında istenen işi yaptıkları zamanlar olmuştur. Böylelikle işe ayrılan süre artmış; çalışma belirli bir zaman ve mekâna bağlı bir eylem olmaktan çıkmıştır. Evden çalışma döneminde işverenlerin çeşitli masraf kalemleri azalmış, bu çalışma sistemini devam ettirmek istediklerine dair tespitler yapılmıştır.

Kapitalizm için insan, öncelikle birer çalışan olabilir. Günümüzde çalışma eyleminin, denetlenen ücretli çalışanların yaşam gerekliliklerini sağlamada vazgeçilmez bir yeri olduğu da aşikârdır. Unutulmaması gereken ise, insanın sosyal ve psikolojik yönleriyle bir varlık olduğudur. Toplumda çalışan olma rolü yanında evinde eş, baba, anne, evlat olma vs. gibi ailevi rolleri de bulunmaktadır. Ev

ve iş yaşamının birbirini etkilediği kuşkusuzdur. Bu nedenle herhangi birinin diğerini kapsayacak denli sınırlarının aşılması halinde, çeşitli sosyal ve psikolojik sıkıntılara yol açabilecektir. Bireyleri aşarak yaygınlaşması sonucunda, toplumsal sorunlara dönüşecektir.

COVID-19 pandemisinde hızla geçilen evden çalışma için oluşturulan alt yapının ilerleyen yıllarda da benzer durumlarda kullanılabileceği düşünülmektedir. Ulaşımın hızlanması ve insan hareketliliğinin artması nedeniyle görünen o ki benzer pandemi vakalarının tekrar etmesi muhtemeldir. Dolayısıyla süreç bitmiş değil ilerleyen zamanlarda tekrarlanarak devam edebilecektir. Hastalıklara karşı bulunan evden çalışma çözümü de yinelenebilecektir. Benzer bir sürece girilmeden, hem çalışma zamanı ve boş zaman sınırları, hem de çalışma yaşamı ve iş yaşamı sınırlarını netleştirilmesi gerekmektedir. Yasal mevzuatın evden çalışmaya göre düzenlenmesi için; politika yapıcılara ve hükümetlere iş düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Adam, B., Beck, U.& Joostvan, L. (Eds)(2000). *Risk society and beyond: critical issues for social teory*. SAGE Publications.
- Agamben, G.(2020), COVID-19: Gereksiz bir acil durumun yarattığı istisna hali, *Terrabayt Dijital Dergi*, (Ö. Karakaş, Çev.), (2022, 12 Mart), <https://terrabayt.com/covid19/covid-19-gerekcesiz-bir-acil-durumunyarattigi-istisna-hali/>.
- Akbaş Tuna, A.& Türkmendağ, Z. (2020). COVID-19 Pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamaları ve çalışma motivasyonunu etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246-3260.
- Alper, A. (2020), Pandemi sürecinde K-12 düzeyinde uzaktan eğitim: durum çalışması, *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 45-67.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu*. (B. S. Şeren, Çev.). İletişim Yayınları.
- Atay, S. E.& Gerçek, M. (2021). İş-yaşam çatışmasının koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde yeniden değerlendirilmesi: kadın akademisyenler açısından nitel bir araştırma. *Balıkesir Univesity The Journal of Social Sciences Institute*, 24(45), 203-241.
- Aytaç, Ö. (2006), Tüketimcilik ve metalaşma kısılacında boş zaman, *Kocaeli Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 27-53.
- Başol, O.& Çömlekçi, M. F. (2021). Uzaktan çalışmanın sosyal ve demografik değişkenlerle ilişkisi üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 16(3), 755-776.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa koyucular ile yorumcular*. (K. Atakay, Çev.). Metis Yayınevi.
- Baycık, G., Doğan, S., Dulay Yangın, D.& Yay, O. (2021), COVID-19 Pandemisinde Uzaktan Çalışma: Tespit ve Öneriler, *Çalışma ve Toplum*, 2021(3), 1683-1728.
- Ball, K.& Frank, W. (2003). The Intensification of Surveillance. *The Intensification of Surveillance*, Kirstie Ball, K., Webster, F. (Eds.). Pluto Press.
- Ball, K., Lyon, D., Wood, D. M., Norris, C.& Raab, C., A report on the surveillance society, surveillance studies network. Wood, D. M. (Ed.)(2006). (2022, 15 Mart). <https://ico.org.uk/media/about-the-ico/documents/1042390/surveillance-society-full-report-2006.pdf>.
- Beck, U. (1992). *World risk society*. Polity Pres.
- Berger, P. L. (1961). Some general observation on the problem of work. *The Human Shape of Work*, Peter L. Berger(Ed.). Macmillan.

- Bilginoglu, E. (2021). COVID-19 pandemisi sırasında uzaktan çalışmanın artan önemi: bilinen yanlışlar ve doğruları. *Çalışma ve Toplum*, 2(69), 1099-1146.
- Bozkurt, V.& Dolgun, U. (2020). Çalışmanın tarihi, evrimi, çalışma kültürü, Alptekin, M. Y. (Ed.), *İktisat Sosyolojisi*. (1.Baskı, ss. 175-207). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Buğra, A. (2007). Polanyi's Concept of Double Movement and Politics in the Contemporary Market Society. Buğra, A., Ağartan, K. (Der.). *Reading Karl Polanyi for the twenty-first century* içinde, (1. Baskı , ss. 173-190). Palgrave Macmillan.
- Castells, M. (2008). *Ağ toplumunun yükselişi*. (E. Kılıç, Çev.; 2. baskı). 2.Cilt. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çağlayan, S.& Bayrakçı, O. (2016). Emek süreçlerinde denetim. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (39), 257-274.
- Dikmen, A. A. (1995). İş doyumunu ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(3), 115-140. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001851.
- Doğru, Ç. (2015). İnsan kaynakları açısından esnek çalışmanın istihdama etkilerinin -incelenmesi: Türkiye örneği, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 109-130.
- Edwards, R. (1979). *Contested terrain: the transformation of the workplace in the twentieth century*, Heinemann.
- Elçi, A., Seçkin, Z.& Doğan, O. (2022), A case study on the evaluation of whatsapp groups established for managerial purposes by academicians, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 93:107.
- Elias, N. (2000). *Zaman üzerine*. (V. Atayman, Çev.; 1.baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Emirgil, B. F. (2010). Yeni kapitalizmde emeği sorunsallaştırmak: emeğin maddi olmayan görünümleri, *Çalışma ve Toplum*, (1), 221: 239.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın gözü*, (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Genç, S. Z., Engin, G.& Yardım, T. (2020), Pandemi (COVID-19) sürecindeki uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin lisansüstü öğrenci görüşleri, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), 134-158.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*, (H. Özel vd., Çev). Kırmızı Yayınları.
- Gorz, A. (2001). *Yaşadığımız sefalet ve kurtuluş çareleri*. (N. Tural, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Gorz, A. (2011). *Maddesiz, bilgi, değer ve sermaye*. (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Güler, M. A. (2018). Çalışmanın sonu tartışmaları ve Andre Gorz üzerine bir değerlendirme, *VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu*, 171-190. (2022, 12 Nisan), https://www.academia.edu/9801375/%C3%87al%C4%B1%C5%9Fman%C4%B1n_Sonu_Tart%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1_ve_Andr%C3%A9_Gorz_%C3%9Czerine_Bir_De%C4%9Flerlendirme.
- Günaydın, Ö. (2014). Emniyet Teşkilatında Teknolojik Yeniden Yapılanma: Denetim ve Gözetimin Değişen Doğası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı/Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. (S. Savran, Çev.), Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2008). *Umut mekânları*. (Z. Gambetti, Çev.), Metis Yayınları.
- ILO, *COVID-19 Ortamında ve sonrasında uzaktan çalışma uygulama klavuzu*, Uluslararası Çalışma Ofisi, (2022, 17 Nisan), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_759299.pdf.

İnkam (2020). *COVID-19 salgını döneminde “zorunlu” evden çalışma: iş ve özel yaşama etkileri özet rapor*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi, (2022, 17 Nisan), <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=ozet.-inkam.-evden-calisma.pdf>.

Keser, A. (2009). *Çalışma psikolojisi*. Ekin Yayınevi.

Ball, K.& Webster, F. (Eds)(2003). *The Intensification of surveillance*. Pluto Press.

Köse, H.& Güllüpinar, F. (2022). Bilgisayar, telefon ve kulaklık üçgeninde çağrı merkezinde duygusal gözetlenen toplum, emek süreçleri: bir saha çalışmasının sonuçlarıyla yüzleşmek. *Çalışma ve Toplum*, (1), 143-166. <https://doi.org/10.54752/ct.1060786>.

Lafargue, P. (2000). *Tembellik Hakkı*. (V. Günyol, Çev). Telos Yayıncılık.

Lordoğlu K., Özkaplan N. (2007), *Çalışma İktisadı*, Düzeltilmiş 3. Baskı, Der Yayınevi.

Lyon, D. (2006). Gözetlenen toplum. (G. Soykan, Çev.). Kalkedon Yayınevi.

Man, F. (2015). Akılcılık, kontrol ve hegemonya: örgütlerde emek kontrolü üzerine eleştirel bir değerlendirme, *İş Yazıları Dergisi*, (2), 45-64.

Omay, U. (2020). COVID-19 salgını sonrası çalışma hayatı: güncel sorunlar, öngörüler ve öneriler. Demirbaş, D., Bozkurt, V., Yorğun, S. (Eds.). *COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*. (1.baskı, ss.153-170). İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Özçelik, Z. (2021). COVID-19 nedeniyle evden çalışma sürecinde performans değerlemesi: bir kamu kurumu çağrı merkezi örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58), 221-240.

Petersen, J. K. (2007). Understanding surveillance technologies. *Taylor and Francis Group*.

Russell, B. (1990). *Aylaklığa övgü*. (M. Ergin, Çev.). Cem Yayınevi.

Samsun, N. (2017). Çalışmanın değişen anlamı ve güncel durumuna ilişkin tartışmalar. *Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırma Dergisi*, 3(3), 160-210.

Sancak, D. (2021), COVID-19 sürecinde uzaktan çalışmanın iş performansı üzerine etkisi: bilişim teknolojileri çalışanları üzerine bir araştırma, C. Ş., Eysel (Edit.), *COVID-19 Sürecinde Çalışma Yaşamı ve İşletme Yönetiminde Yaşanan Değişim: Uzaktan Çalışma*, (ss. 71-113), İKSAD Yayınevi.

Stevens, T. (2015). Security and surveillance in virtual worlds: who’s watching the warlocks and why?, *International Political Sociology*, 9(3), 230-247. <https://doi.org/10.1111/ips.12094>.

Tarhan, N. (2021). Aile ve Yalnızlık, Pandemi ve Yalnızlık. Süleymanlı, E, Çakmak, B., Dağ, B. (Eds.). II. *Uluslararası yalnızlık sempozyumu kitabı*. (1.baskı, ss. 17-25). Üsküdar Üniversitesi Yayınları.

THINKTECH. (2022, 21 Mart) https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608825101_stm-blog-covid-19-sonrasi-calisma-hayatinin-gelecegi.pdf?

Toprak, M., Bayraktar, Y. & Özyılmaz, A. (2020). COVID-19 Pandemisi ve Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm: Endüstri 4.0 Ve Toplum 5.0 Perspektifinden Bir Değerlendirme. Demirbaş, D., Bozkurt, V.& Yorğun, S. (Eds.). *COVID-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* (1. Baskı, ss. 245-262). İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Tüfekçi, E. (2011). Post Modern Süreçte Çalışma, Değişen Anlamı ve İçeriği. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri ABD. Çalışma Ekonomisi ve Sosyal Siyaset Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yıldırımalp, S.& Tur, G.(2021), COVID-19 salgın sürecinde mobbing Sorunu: Evden Çalışan Beyaz Yakalılar Üzerine Bir Araştırma, *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 171-186.

Yuyucu, H. (2019). Çalışmanın dönüşümü üzerine kısa bir değerlendirme. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(20), 96-107. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.517711>.

Yücesan Özdemir, G. (2010). Despotik emek rejimi olarak taşeron çalışma. *Çalışma ve Toplum*, 4(27), 35-50.

Yüksel, Y. (2010). Esnek kapitalizm ve altın yakalı çalışanlar. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(5), 97- 117.

Yükseköğretim Kurumu (23.07.2022), Basın açıklaması (18 Mart 2020), <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx>.